

---

# Tehetségigéret és lassú fejlődés

A tanulók közötti fejlettségbeli különbségek egy-egy évfolyamon belül már az iskolába lépéskor plusz/mínusz 2,5 évet tesznek ki, ami 16 éves korig meghaladja a plusz/mínusz 5 évet. Ezek a fejlettségbeli különbségek a természetes érésbeli fáziseltolódásokból, az adottságbeli különbségekből és a szociális közeg különbségeiből származnak. Ez a világon mindenütt így van, és gyökeres változásra a belátható jövőben nem lehet számítani. A hagyományos iskola nem tud kellően alkalmazkodni ehhez a helyzethez, ami azzal a közismert következménnyel jár, hogy az alacsonyabb fejlettséggel iskolába lépők nem képesek a többiekkel együtt haladni, egyre jobban lemaradnak (függetlenül attól, hogy milyenek az adottságaik), a legfejlettebbek pedig az átlagra szabott oktatás miatt jóval a lehetőségeik alatt fejlődnek. Ez a helyzet annál súlyosabb problémákat okoz, minél tovább tart a kötelező általános képzés. Mivel nálunk is (mint a világ fejlettebb országaiban mindenütt már korábban) a serdülőkor végéig (16 éves korig) emelkedik az általános képző kötelező iskolázás, ezért az ebből adódó problémák nálunk is növekedni fognak és kezelhetetlenné válhatnak, ha tudatos kezelésüket nem emeljük az országos érvényű fejlesztési követelmények rangjára.

A legkülönbözőbb okok eredőjeként egyes tanulók lassabban, mások gyorsabban fejlődnek. Vannak gyerekek, akik már nyolchónapos korukban járnak, másoknak kétszer ennyi idő kell ahhoz, hogy megtanuljanak járni. Vannak, akikben az elemi kombinatív műveletek manipulatív szinten már öt éves korban hibátlanul működő műveleti képességgé fejlődtek, másokban ez a tanulási folyamat csak tízéves korban jár eredménnyel. Ez így van minden alapvető felkészültséggel, készséggel, képességgel, hasonlóképpen az éntudat, a motívumrendszer fejlődésével is. Annak a ténynek, hogy valaki lassabban vagy gyorsabban fejlődik, önmagában véve nincsen köze a tehetséghez. Abból is válhat tehetséges futó, aki késve tanult meg járni, kiváló matematikus, aki néhány évvel később sajátítja el például a manipulatív kombinatív képességet, és megfordítva. A tapasztalat szembeszökően mutatja, hogy a lassan érők, fejlődők is tehetséggé, zsenivé fejlődhetnek, ugyanakkor a gyorsan fejlődők, a jó tanulók többsége nem válik valamely tevékenységi kör kiemelkedően tehetséges művelőjévé.

A *gyorsan fejlődő tanuló*, a jó tanuló nem tehetség, hanem *tehetségigéret*; nagyobb az esélye arra, hogy tehetségét felismerje és kibontakoztassa, mint a lassan fejlődő tanulónak, akiben nehezebb fölfedezni, hogy miben válhat tehetségessé. A tehetség ugyanis valamely hivatás, szakma, tevékenységi kör átlagosnál jóval sikeresebb, hatékonyabb művelésében jut kifejezésre (aminek a speciális adottságok, képességek és motívumok az alapjai) és nem a gyors vagy lassú fejlődésben; a gyors fejlődés a tehetség kibontakozásának segítője és eszköze, a lassú fejlődés pedig gátló tényező.

A *lassan fejlődő tanuló*, a nem kiemelkedő, a gyengébb tanulmányi eredményűek között is vannak nagyon jó adottságú tehetségigéretetek. Mivel a hagyományos iskola nem képes kellően tekintettel lenni a fejlettségbeli és fejlődési különbségekre, a lassan fejlődők egyre kevésbé képesek követni, megérteni és elsajátítani mindazt, amit az iskola kínál, ezért a tehetségigéretetek többsége nem bontakozhat ki, a közepes és a gyengébb adottságúak közül pedig sokan még a társadalmi beilleszkedéshez szükséges minimális felkészültség sem jutnak el. Nem azért, mert erre képtelenek, hanem azért, mert az iskola az egyre magasabb évfolyamokon egyre inkább olyasmit tanít, amit már nem képesek befogadni; nem azt tanítja, ami az aktuális felkészültségükhöz igazodik, és ami a társadalmi beilleszkedéshez feltétlenül szükséges.

Századunk legtöbb pedagógiai kísérlete, kutatása és kudarca valamilyen mértékben és módon összefügg a tanulók közötti különbségekből fakadó problémákkal. Ezek a prob-

---

lémák a század első felében még csak néhány fejlett országban jelentkeztek, a kötelező iskolázás háború utáni gyors növekedésével azonban (a fejlődő országok kivételével) általánossá váltak. A megoldást szolgáló kísérletek, gyakorlati alkalmazások és kudarcok legfőbb tanulsága, hogy eredmény csak az összes használhatónak ígérkező szervezeti és módszerbeli eljárás összehangolt használatával remélhető. Minden olyan kísérlet és gyakorlat csak részleges eredményeket hoz és rendszerint újabb problémákat gerjeszt, amely egy vagy néhány eljárásra terheli rá ezt a rendkívül szerteágazó problémahalmazt, és ezek a differenciáló eljárások kizárják a többit vagy eluralkodnak fölöttük.

*A kötelező iskolázásnak, iskolának az a feladata, hogy törekedjen egyre jobban figyelembe venni és eredményesen kezelni a tanulók közötti fejlettségbeli, fejlődési, valamint a sajátos adottságbeli, érdeklődési, tanulási stílusbeli különbségeket. Ennek érdekében olyan sokféle, változatos szervezeti és módszerbeli megoldásokat alkalmazzon, amelyek elősegítik, hogy minden ép tanuló elsajátítsa legalább a társadalmi beilleszkedéshez és az egyszerűbb szakmák elsajátításához szükséges színvonalú általános felkészültséget, ugyanakkor e minimum fölött minden tanuló optimális alkalmat és segítséget kapjon, hogy adottságbeli lehetőségeinek legfelső határáig eljuthasson, hogy felismerje, kipróbálhassa, miben a legjobb, milyen tevékenységi körhöz van leginkább tehetsége.*

## A differenciálás formális eszközei

A tanulók közötti formális megkülönböztetés és szelekció szélsőséges eszközei (numerus clausus, származás szerinti kategorizálás és hasonló) ma már nem kísértének, de léteznek bizonyos feltételek és korlátok között eltűrhető eszközök. Hazánkban a „rejtett tandíj” és az iskolai tanterv vált olyan tényezővé, amelyekkel kapcsolatban célszerű követelményeket fogalmazni.

A közoktatás a törvény értelmében tandíjmentes, fizetni csak a külön szolgáltatásokért kell. A magániskolák alacsony számuk miatt ma még és a közelebbi jövőben nem csökkentik számottevően azoknak a tehetségigéreteknek a továbbtanulási esélyeit, akik nem lennének képesek megfizetni a magas tandíjukat. Elterjedt azonban a különórás rendszere, amelyekért egyre nagyobb összegeket kell fizetni. Ez mára elérte azt a szintet, hogy csak a magasabb jövedelműek, a vagyonosak képesek megfizetni. Újabb fejlemény, hogy a hatosztályos és a nyolcosztályos gimnáziumokba való felvétel esélyeinek növelése érdekében a különórás rendszere terjed az általános iskola ötödik, hatodik évfolyamán, sőt az alsó tagozaton is. Mivel a különóráknak az a szerepük, hogy segítséggel hozzájáruljanak a főlvétel sikeréhez valamely gimnáziumba, elit szakközépiskolába, felsőoktatási intézménybe, a pénz egyre nagyobb szerepet játszik a továbbtanulásban. Ez a rendszer a főlvételre „paukolja” a tanulókat, gyakran túlhajszolva őket, ugyanakkor csökkentti azoknak a tehetségigéreteknek a továbbtanulási esélyeit, akiknek a szűlei nem képesek megfizetni a különórákat.

*A kötelező iskolázást fokozatosan olyanná kell alakítani, amelyben a fejlesztés szempontjai uralkodnak és nem a különböző felvételre való felkészítés, amelyben a tanórán és az iskolán kívüli fizetett foglalkozások a tanuló fejlődését szolgálják és nem a főlvélelért folyó harc eszközei.*

A kötelező iskolák a tantárgyakat, azok egyes témáit különböző módon rendezhetik el. Amennyiben az adott iskola tanterve olyan módon és mértékben tér el a többi iskoláétól, hogy az a szakaszhatárokon akadályozza az átlépést más iskolából ebbe az iskolába vagy innen más iskolába, akkor az ilyen iskolai tanterv, pedagógiai program (bár végső kimenetében megfelelhet az országos érvényű tantervi követelményeknek) szándékosan vagy szándéktalanul formális eszközökkel szelektál. Annak a ténynek ugyanis semmi köze sincs a tehetséghez, hogy valamely tantárgyat, témát valamivel előbb vagy később, az általános követelményekben megfogalmazottaktól eltérően tanítunk. Az elit iskola nem az ismeretek mennyiségével, a „minél korábban minél több ismeretet” törekvéssel, a tartalmak sorrendjével, egymásra építésük különböző módjával, korábbi vagy későbbi kez-

désével, hanem az elsajátítás mélységével, a képességek hatékonyabb fejlesztésével végezhet eredményes tehetségfejlesztést, segítheti elő, hogy ne csak a felvétel sikerüljön, hanem a továbbtanulás eredményes is legyen.

*A helyi (az iskolai) tanterveket, az iskolai pedagógiai programokat úgy kell kidolgozni, és azokat az iskolafenntartóknak a jóváhagyáskor abból a szempontból is mérlegelni kell, hogy azokban nem érvényesülnek-e olyan formális tartalmi elrendezések, amelyek főlegesen gátolnák a tehetségek folyamatos kiválasztását az átlépési szakaszokon való ki- és belépés megnehezítésével.*

## Szervezeti differenciálás

A szervezeti differenciálás a tanulók szétválasztásával és szervezett kiegészítő tanításával működik: a) a tanulókat különböző iskolákba, az iskolán belül különböző osztályokba, az osztályokon belül pedig különböző csoportokba válogatják szét az aktuális fejlettség, fejlődés, a tehetségígéret szempontjából (attól most a fentiek után tekintsünk el, hogy ebben a szétválasztásban mekkora szerepet játszanak a formális eszközök); b) kiegészítő tanórákkal, tanórán kívüli foglalkozásokkal, iskolán kívüli foglalkozásokkal (speciális fejlesztő és tehetséggondozó központok, táborok).

Egy-egy évfáratból Magyarországon 1920-ig 1-2, 1940-ig 2-3 százaléknyi gyerek járt gimnáziumba, ennyien kaptak lehetőséget az évfáratonként egy százaléknál kevesebb fiatal befogadó felsőfokú továbbtanulásra. Ilyen arányok mellett a tehetséggondozás inkább tehetségmentés, az esélyegyenlőség pedig vágyálom lehetett. Mára a helyzet gyökeresen megváltozott: a gimnáziumba járók aránya 1960-ig elérte a 17 százalékot és azóta 20 százalék körül stagnál, miközben a szakközépiskolákba járók aránya folyamatosan növekszik, mára meghaladja a 30 százalékot (az itt érettségizőkből továbbtanulók azonban az összes érettségizőknek csak 10-11 százalékát teszik ki). Ezeket a tényeket feltétlenül szem előtt kell tartani, amikor a gimnáziumok tehetségkiválasztó és tehetségfejlesztő szerepével szembeni követelményeket megfogalmazzuk.

Minél korábbi és minél véglegesebb a kiválasztás, annál kevesebb valódi tehetség kerülhet be a tehetségígérettek közé, az ország annál több tehetséget veszít el, mivel a túlnyomó többség gyakorlatilag versenyképtelenné válik a korán kiválasztott tanulókkal szemben. Ez a negatív hatás csak akkor lenne számottevő, ha az ilyen gimnáziumok magas aránya miatt innen kerülne ki a felsőoktatásba főlvetek többsége. Amíg ez mindössze néhány százalékot ér el, addig nem számottevő a tehetségkiválasztás beszűkülése. Mivel hazánkban a tehetségkiválasztás és -gondozás többi eszköze még nem elég fejlett, a gimnáziumok tehetségkiválasztó és -fejlesztő szerepéről nem célszerű lemondani.

*A gimnáziumi képzés sürgetően szükséges kiterjesztésekor mérlegelendők a különböző évfolyamszámú gimnáziumok tehetségkiválasztó szerepének előnyei és hátrányai.*

Állandó vita tárgya a valamilyen speciális területen tehetséges tanulók számára fenn tartott iskolák ügye. Miután az általános képzés a jövőben nálunk is a serdülőkör végéig tart, és ebben az életkorban már több speciális tehetség is utat keres magának, a balettiskola, a zeneiskolák mellett más speciális adottságok fejlesztésére is létesíthetők ilyen tehetségfejlesztő iskolák, ha az igény, a feltételek adottak és a szociális közeg elfogadja azokat.

Közel százéves múltra tekint vissza az angol képesség szerinti osztályok rendszere, amely a tanulókat az iskolán belül választja szét tehetség szerinti kategóriák alapján (leggyakrabban három különböző szintű osztályt alakítva). Ennek a szétválasztási módnak nagyon sokféle változata alakult ki és terjedt el a világon szinte mindenütt. A sok és alapos kutatás ismétlődő és egyértelmű következtetése, hogy a képességek, a tehetség szerint szétválogatott tanulókkal és az együtt tartott tanulókkal működő iskolák összteljesítményüket és az ország számára adott tehetségek mennyiségét, minőségét tekintve nem különböznek egymástól. Érthető, hogy az ilyen iskolák száma fokozatosan csökken

szülőházjukban is. *Az általános képességek, az intelligencia alapján szétválogatott osztályok a százéves külföldi tapasztalatok alapján a tehetségkiválasztás és -fejlesztés problematikus eszközei.* A hazánkban elterjedt változatok: a legkülönbözőbb tagozatok, speciális osztályok (mint az iskolán belüli szétválogatás szervezeti formái) a tehetségkiválasztás és -fejlesztés hasznos eszközeinek bizonyultak.

*Ahol az iskola nem csak az osztályok szerinti szétválogatással akarja letudni, megoldani a tehetségkiválasztást és a tehetségfejlesztést, ott mindaddig jó szolgálatot tehet ez a szervezeti forma, amíg a hatékonyabb és ugyanakkor a fejletlenebb, a lassabban fejlődő tanulókra nézve is előnyös szervezeti megoldások el nem terjednek.*

Az elmúlt évtizedekben a tanórai keretekben gyorsan terjednek az osztályon belüli és az osztályközi kiscsoportok mint a tanulók közötti különbségek kezelésének, a lassan fejlődők és a tehetségigéretnek fejlesztésének sikeres eszközei. Ezek a *differenciáló kiscsoportok* a tanulók aktuális felkészültségének figyelembevételével szerveződnek néhány alapvető területen a kötelező tanórai időkeret egy részében, amikor mindenki a felkészültségének, tehetségének megfelelő színvonalú tanulásban vesz részt, az idő nagyobb részében az osztály együtt dolgozik. A differenciáló kiscsoportok ugyanakkor az együttműködési képességet hatékonyan fejlesztő, úgynevezett „kooperatív tanulás” módszereinek az alkalmazását is lehetővé teszik. Az új közoktatási törvény lehetőséget kínál arra, hogy a kötelező tanórák mellett a szabad órakeret felhasználásával is működtesünk osztályon belüli és osztályközi differenciáló kiscsoportokat.

*A kötelező iskolázás alapvető feladata, hogy a differenciáló kiscsoportok és a kooperatív tanulás legkülönbözőbb formáit megismerje és felhasználja annak érdekében, hogy a tanulók közötti különbségeket az osztály együtt tartásával, együtt nevelésével jobban lehessen kezelni, a lassú tanulóknak legyen esélyük a beilleszkedési minimum elsajátítására, a tehetségigéretnek pedig az adottságaiknak megfelelő fejlődésre. Kiemelten kell támogatni a differenciáló kiscsoportok és a kooperatív tanulás sokféle változatának megismerését, terjedését segítő tevékenységet.*

Amíg a tanórák kereteiben megvalósítható differenciált nevelés valamennyi évfolyamon érvényesítendő és elsősorban az általános fejlődést szolgálja, addig a tanórán és iskolán kívüli szervezeti formák főleg a serdülőkortban, a 7-10. évfolyamokon válnak különösen fontosá, és valamely érdeklődési, tevékenységi körben a speciális irányú fejlődést és a pályaorientációt szolgálják. Ezek a formák akkor teljesíthetik szerepüket, ha a gyakorlati-manipulatív, elméleti, művészeti foglalkozások cselekvésközpontúak, alkotó jellegűek.

*A tanórán kívüli szervezeti formáknak (az önképzőköröknek, a legkülönbözőbb szaköröknek) gazdag hagyományai vannak. Ezek szélesebb körű alkalmazása a differenciálás, a tehetségfejlesztés, a pályaorientáció fontos lehetősége. Erre a feladatra célszerű a szabad órakeretet, annak egy részét is felhasználni. Az iskolai pedagógiai programok értékelésekor legyen fontos szempont a tanórán kívüli foglalkozások gazdagsága.*

Az iskolán kívüli tehetséggondozás formái hazánkban (főleg anyagi okok miatt) nem eléggé elterjedtek. Ugyanakkor a legkülönbözőbb kulturális intézmények, az ifjúsági házak, a művelődési házak, múzeumok, könyvtárak ilyen jellegű programjai gyorsan fejlődő hozzáértésről tanuskodnak. Eddig hazánkban jóformán ismeretlenek a tehetségfejlesztő központok. Ugyanakkor az utóbbi években alapítványok és más szerveződések formájában gyorsan növekednek a tehetséggondozás fejlesztésére fordított energiák. *A tehetséggondozás iskolán kívüli formáit, az ilyen irányú törekvéseket is támogatni és terjeszteni kell. A kiemelkedően tehetséges tanulók számára szervezett tehetségfejlesztő központok működtetése hazánkban is kívánatos.*

## Differenciálási módok

A differenciált nevelésnek, a tehetségfejlesztésnek nagyon sok iskolai és iskolán kívüli módja létezik. Ezek közül a „lassítással/gyorsítással”, a „gazdagítással/elmélyítéssel” és a „tanítással/megtanítással” kapcsolatban célszerű országos érvényű követelményeket megfogalmazni.

A *lassítás* és a *gyorsítás* az idővel operál. Hazánkban a rugalmas beiskolázás ezt a differenciálási módot alkalmazza. Ez lehetővé teszi, hogy a lassan fejlődő gyerekek még egy évig óvodában maradjanak, a gyorsan fejlődők pedig korábban kezdjék meg tanulmányaikat, amennyiben közel hatévesek és testi fejlettségük alapján is alkalmasak a sikeres iskolakezdésre. *Az ebben rejlő előnyök jobb kihasználása a differenciálás fontos feladata.* A lassítás régi és sokat vitatott eszköze az évismétlés. Amennyiben a követelmények nem évfolyamokra, hanem szakaszokra adottak, a szakaszon belüli évismétlés kérdésessé válik. Ugyanis az egyes szakaszokon belüli haladás, a tartalmak elosztása az iskola, a pedagógus hatáskörébe tartozik. Az évismétlő tanuló olyan osztályba kerülhet, ahol egészen más rendben folyik az oktatás. *Ezért a szakaszokon belüli évismétlés nem kívánatos. A feltétlenül indokolt évismétlés inkább a 4., a 6. vagy a 8. évfolyam után iktatandó be.* Előnyösebb azonban a szakaszok végén kislétszámú felzárkóztató osztályokat szervezni a lassú, a lemaradó tanulók számára, ahol erre a lehetőségek megteremthetők. *Arra kell törekedni, hogy az évismétlést minél inkább a szakaszhatárokat követő kislétszámú felzárkóztató osztályok váltsák föl.* A gyorsítás a nagyon gyorsan fejlődő tanulók lehetősége, amely egy évfolyam átlépését teszi lehetővé. *A gyorsítás alkalmazása az alsóbb évfolyamokon nem ajánlatos; a magasabb évfolyamokon is csak egy alkalommal és nagy körültekintéssel, kivételes esetekben* (a több évvel fiatalabb tanuló szociálisan elszigetelődhet).

A *gazdagítás és elmélyítés* a gyorsan fejlődő tanulók mellett azoknak a tehetségigéreteknek a fejlődését szolgálja, akiknek az iskolai teljesítménye nem kiemelkedő, de erős érdeklődést mutatnak a legkülönbözőbb kreatív tevékenységek iránt. Az ilyen programok lényege, hogy a tehetséges tanulókat nem egyre több ismeret elsajátításával kívánja fejleszteni, hanem minél nagyobb önállóságot, alkotó jellegű tevékenységet igénylő feladatokkal, amelyek tudásuknak gazdagítását, elmélyítését, képességeiknek fejlesztését szolgálják. *Elő kell segíteni, hogy ez a külföldön bevált tehetségfejlesztő eljárás nálunk is elterjedjen.*

A *tanítás és megtanítás* az elsajátítás mértékével és színvonalával szembeni értékelési követelményekkel differenciál. A tanítás ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a tanított tartalmakból mindenki annyit és olyan színvonalon sajátít el, amennyit a motivációi és a képességei lehetővé tesznek a rendelkezésére álló idő alatt. Mivel a lassú tanulónak az átlagos idő kevés, ezért egyesek jóformán semmit sem sajátítanak el a tanítottakból, mások viszont csaknem mindent. Ebből következik az a képtelen helyzet, hogy a tanulók negyede, harmada nyolc év alatt a legalapvetőbb készségeket, képességeket, ismereteket sem sajátítja el. Az értékelési követelmények szerinti differenciálás azt jelenti, hogy a tanítottak egy részét (mintegy a felét) beilleszkedési minimumnak minősítve, a szükséges idő ráfordításával mindenkinek meg is kell tanítani az úgynevezett megtanítási stratégia elveinek megfelelő színvonalon. Csak a tanított tartalmak ezen túlmenő részével szemben engedhető meg az a szokásos mód, hogy mindenki annyit és olyan színvonalon sajátít el belőle, amennyit a rendelkezésre álló idő alatt képes. *Olyan értékelési követelményeket kell kidolgozni és működtetni, amelyek a tanítottakon belül meghatározzák a mindenkinek megtanítandó rész elsajátítási színvonalát.*